Orta Asya Kur'an Tefsiri'nin Metin Yayını ve Sözvarlığı Üzerine

Akartürk Karahan*

El yazması bugün Saint-Petersburg şehrindeki kısa adı ивр ран olan Институту восточных рукописей (Institute of Oriental Manuscripts) kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Geç dönem Karahanlı Türkçesi özelliklerinin görüldüğü bu önemli Kur'an çevirisi nüshasının bütünüyle metin yayını olarak yayımlanması Halil İbrahim Usta tarafından yapılmıştır: Halil İbrahim Usta (2011), Orta Asya Kur'an Tefsiri (Metin- Tıpkıbasım), Ankara. Bu bildiride bahsedilen metin yayınından yola çıkılarak, Orta Asya Kur'an Tefsiri metni ve söz varlığındaki dikkat çeken ögeler, Karahanlı Türkçesine ait diğer eserlerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Kur'an'ın Türkçe çevirileri ve tefsirleri, Türkçenin tarihsel söz varlığı, anlambilimi ve sözlükçülük araştırmaları açısından en güvenilir kaynaklardan görülür. Çevirenlerin dini konulardaki hassasiyeti nedeniyle ve yanlış çeviri yapma kaygısıyla sözcük, tamlama, deyim ve bir takım ibarelerin Türkçedeki en doğru karşılıklarının verildiği kanaatindeyiz. Din dışı eserlerin çevirisinde çevirmenler daha serbest çeviri hatta zaman zaman yeniden uyarlama, eksiltme, kısaltma, ekleme vb. farklılıklar yapabilirken; söz konusu dini bir eser olduğunda aslından sapmamışlardır. Kur'an'ın bugüne kadar değişmeden gelen bir metin olması, çevirilerdeki sözcüklerin asıl anlamlarının Arapçalarıyla karşılaştırmaya imkan vermiştir. Bu da tarihsel söz varlığının zengin bir biçimde ortaya konması için büyük fayda sağlamaktadır. Kur'an-ı Kerim'in Doğu Türkçesine, satır altı tercüme veya tefsirli tercümeler şeklinde, XII.-XVI. yüzyıllar arasında çok sayıda çevirisi bulunmaktadır. Karahanlı Türkçesinin geç dönemlerine ait olduğu düşünülen Orta Asya Kur'an Tefsiri, Anonim Tefsir gibi adlarla anılan Leningrad Asya Müzesi Kitaplığındaki tercüme bu bildirinin konusudur. Bu tercüme, ayet ve surelerin bazı hadis, kıssa ve hikayelerle açıklanması nedeniyle, ilim çevrelerinde "tefsir" diye adlandırılmıştır. Bu Kur'an tercümesi Zeki Velidi Togan tarafından Özbekistan'ın Karşi şehrinde bulunarak Rusya'daki Asya Müzesine teslim edilmiştir.

Giriş

Eski dönemlere ait Kur'an'ın Türkçe çevirileri ve tefsirleri, Türkçenin tarihsel söz varlığı, anlambilimi ve sözlükçülük araştırmaları açısından en güvenilir kaynaklardan görülür. Çevirenlerin dini konulardaki hassasiyeti nedeniyle ve yanlış çeviri yapma kaygısıyla sözcük, tamlama, deyim ve bir takım ibarelerin Türkçedeki en doğru karşılıklarının verildiği kanaatindeyiz. Din dışı eserlerin çevirisinde çevirmenler daha serbest çeviri hatta zaman zaman yeniden uyarlama, eksiltme, kısaltma, ekleme vb. farklılıklar yapabilirken; söz konusu dini bir eser olduğunda aslından sapmamışlardır. Kur'an'ın bugüne kadar değişmeden gelen bir metin olması, çevirilerdeki sözcüklerin asıl anlamlarının Arapçalarıyla karşılaştırmaya imkan vermiştir. Bu da tarihsel söz varlığının zengin bir biçimde ortaya konması için büyük fayda sağlamaktadır (bkz. Sağol 1997: 379).

Kur'an'ın Türkçeye ilk olarak ne zaman çevrildiği konusu tartışmalıdır. Togan'a göre Farsça çeviri ile aynı komisyonda (875-999 Samaniler devrinde); İnan'a göre ise XI. yüzyılın ilk yarısında Farsça çeviriden 1 asır sonra yapılmış olmalıdır. Eckmann ise Kur'an'ın Türkçe çevirisini daha geç dönemlere götürür ve çevirinin XII-XIII. yüzyılda yapıldığını varsayar (1976: 19). Karahanlı

(*) Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. akartrk@yahoo.com

Türkçesi Kur'an çevirilerinden Rylands nüshasının metin neşrini gerçekleştiren Aysu Ata ise; ilk Türkçe Kur'an tercümesinin ne zamana ait olduğu konusunda kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, bu tercümelerin Türklerin İslamiyet'i devlet dini olarak kabul etmelerinden sonra yani X. yüzyıl ve devamında yazmış oldukları hakkında tahmin yürütmektedir (Ata 2004: XI).

Kur'an-ı Kerim'in Doğu Türkçesine İlk Çevirileri

Kur'an-ı Kerim'in Doğu Türkçesine ait XII.-XVI. yüzyıllar arasında sekiz adet çevirisi bulunmaktadır. Bu tercümeler satır altı tercüme veya tefsirli tercümeler şeklindedir (bkz. Özkan 2008: 118). Bununla birlikte, Reşit Rahmeti Arat'ın incelemelerinde ortaya koyduğu Eski Uygur yazılı bazı ayetleri de, Kur'an çevirileri içerisinde sayıldığı görülür. Arat; Atebetü'l-Hakayık incelemesinde 22/61, 3/185, 43/32, 3/134, 3/146, 94/5-6 ve 16/96 ayetlerinin manzum çevirilerinin yer aldığını ve (*Zu einer Schriftmusterhandschrift,* Ural-Altaische Jahrbüeheır, XXXHIj,, 1961, nr. 3-4, s. 205-217) makalesinde de bir iki ayetin Türkçe çevirisinden bahsetmektedir (bkz. Hamidullah).

1. Rylands Nüshası: Karahanlı Türkçesi dönemine ait bu Kur'an çevirisi John Rylands Kitaplığında (Manchester) bulunmaktadır. Eseri giriş, metin, notlar ve dizin şeklinde Aysu Ata neşretmiştir.

2. Türk İslam Eserleri Müzesi (TİEM 73) Nüshası: Karahanlı Türkçesi dönemine ait bu nüsha Suat Ünlü ve Abdullah Kök tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

3. Leningrad Asya Müzesi Kitaplığındaki tercüme. Anonim Tefsir veya Orta Asya Tefsiri şeklinde adlandırılmaktadır. Karahanlı Türkçesinin geç dönemlerine ait bir Kur'an çevirisidir. Bu eser, Halil İbrahim Usta tarafından tıpkıbasım ve metin yayını olarak hazırlanmış ve 2011'de Ankara'da yayınlanmıştır. Usta, eser üzerinde Borovkov'un daha önceki çalışmalarındaki adlandırmaya hürmeten çalışmasına "Orta Asya Kur'an Tefsiri" adını vermiştir. Bu bildiride de bundan sonra bu adla devam edilecektir.

4. Özbekistan Nüshası: Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan el-Biruni adlı Şarkşinaslık Enstitüsünde bulunan bu nüshanın XIII. yy. ait olduğu bildirilmiştir. Emek Üşenmez metin ve tıpkıbasımını neşretmiştir.

5. Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camiindeki tercüme: XIV. yy. Harezm Türkçesiyle yazılmış bu nüshayı Gülden Sağol [Yüksekkaya] neşretmiştir.

6. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Nüshası: XIII.-XIV. yy. dil özelliklerini gösterdiği söylenmektedir. Eser üzerine Osman Toker, Ayşe Uyansoy Hillhouse, Cengiz Müfettişoğlu, Recep Yılmaz yüksek lisans tezi yapmıştır.

3. Topkapı Sarayı III. Ahmed Nüshası: Klasik Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan bu eser üzerine Hamza Zülfikar doktora tezi, İbrahim Taş yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

4. Yakub Çerhi Tefsiri: XVI. yy. Çağatay Türkçesi (Eski Özbek Türkçesi) ile yazılmıştır. Farsçadan çeviridir.

Doğu Türkçesine yapılan bu sekiz çeviriden ilk beşinin (Rylands, TİEM 73, Orta Asya Kur'an Tefsiri, Özbekistan ve Süleymaniye nüshalarının), farklı zamanlarda yapılmış çeviriler olsa da, aralarındaki kuvvetli benzerlikler nedeniyle, Samaniler devrinde hazırlanan Farsça çeviriye dayandığı düşünülmektedir. Halil İbrahim Usta 2014'teki makalesinde bu beş nüshanın karşılaştırmasını yapmış ve benzerliklere işaret etmiştir (Usta 2014: 160).

Yüzyıl	*Dönem*	*Kur'an Çevirisi*
X. yy	Samaniler	Farsça çevirisi
XI. yy	Karahanlılar	Rylands Nüshası
XI. yy	Karahanlılar	TİEM 73
XII. yy	Batı Türkistan	Orta Asya Kur'an Tefsiri

XIII. yy	Batı Türkistan	Özbekistan (Taşkent) Nüshası
XIV. yy	Harezm	Süleymaniye (İstanbul) Nüshası

Bu bildiride konu edindiğimiz Eski Türkçe Kur'an çevirisi Leningrad Asya Müzesi Kitaplığındaki tercüme, ayet ve surelerin bazı hadis, kıssa ve hikayelerle açıklanması nedeniyle, ilim çevrelerinde "tefsir" diye adlandırılmıştır. Orta Asya Kur'an Tefsiri, Anonim Tefsir gibi adlarla anılmaktadır. Bu Kur'an tercümesi Zeki Velidi Togan tarafından Özbekistan'ın Karşi şehrinde bulunarak Rusya'daki Asya Müzesine teslim edilmiştir. El yazması bugün Saint-Petersburg şehrindeki kısa adı ивр ран olan Институту восточных рукописей (Institute of Oriental Manuscripts) kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Bu el yazması, Halil İbrahim Usta tarafından tıpkıbasım ve transkripsiyonlu metin olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmada Usta'nın 2011 yayını değerlendirilecek ve bu yayın incelemede esas alınacaktır.

Orta Asya Kur'an Tefsiri ile İlgili Yayınların Zaman Dizini

Orta Asya Kur'an Tefsiri ile ilgili şimdiye kadar yapılan yayınlar şunlardır:

W. Barthold, Ein Denkmal aus der Zeit der Verbreitung des Islams in Mittelasien, *Asia Major II*, 1925, s. 125-127. (Türkçesi TM II, s. 69-74)

Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1926, s. 190-193.

A. K. Borovkov, *Cennıy istoçnik dlya istorii uzbekskogo yazıka*: İzvestiya Akademii Nauk SSSR Otd. lit. i yaz. VIII/1 (1949), s. 67-76.

A. K. Borovkov, *Oçerki istorii uzbekskogo yazıka II (Opıt grammatiçeskov harakteristiki yazıka sredneaziatskogo "tefsira" XIV-XV vv.)*: Sovetskoe Vostokovedenie VI (1949), s. 24-51.

A. K. Borovkov, İz *materialov dlya istorii uzbekskogo yazıka: Tyurkologiçeskiy Sbornik I*, Moskva-Leningrad 1951, s. 73-79.

A. K. Borovkov, *Oçerki istorii uzbekskogo yazıka III (Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.)*: Uçenıe Zapiski Instituta Vostokovedeniya AN SSSR XVI (1958), s. 138-219.

Abdülkadir İnan, "Eski Türkçe Üç Kur'an Tercümesi", *Türk Dili* 6, (1 Mart 1952), s. 14.

Abdülkadir İnan, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerinde Bir İnceleme, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1961, s. 12.

Zeki Velidi Togan, "The Earliest Translation of the Qur'an into Turkish", İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi IV, 1964, s. 5-8. (Sure 20: 114-118)

Eser üzerine Borovkov tarafından tanıtma ve inceleme yazıları yazılmış, ardından eserin sözlüğü hazırlanmıştır: *Borovkov, Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv., Moskva, 1963*. (366 s.)

Türkiye'de bu eserle ilgili ilk kapsamlı dil incelemesi Halil İbrahim Usta tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır: Usta, Halil İbrahim (1989), *XIII. yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur'an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Anonim Tefsir'in tıpkıbasımı 2000 yılında Özbekistan'ın Taşkent şehrinde Prof. Dr. Kazakbay Mahmudov tarafından *Turkiy Tefsir (XII-XIII asr)* adıyla yayınlanmıştır. Tıpkıbasım yayımının ilk 64 sayfasında Mahmudov'un eserin önemi, yazıldığı dönem, Eski Özbekçe (Çağatayca) ile münasebeti, eserdeki etnik dil unsurları vb. konuları içeren bir inceleme de yer almaktadır. (bkz. Üşenmez 2011: 981-986).

Borovkov'un sözlük çalışması daha sonra Halil İbrahim Usta ve Ebulfez Amanoğlu'nun Türkiye Türkçesine çeviriyle yayınlanmıştır: Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kuran Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. yüzyıllar),* (çev. Halil İbrahim Usta, Ebulfez Amanoğlu) TDK Yay., Ankara, 2002.

Karahanlı Türkçesi özelliklerinin korunduğu bu önemli Kur'an tercümesi nüshasının bütünüyle metin yayını olarak yayımlanması ise Halil İbrahim Usta tarafından yapılmıştır: Halil İbrahim Usta (2011), *Orta Asya Kur'an Tefsiri (Metin- Tıpkıbasım)*, Ankara. Bu kitap, eserin bütünüyle ortaya konduğu ilk ve tek metin yayınıdır.

Orta Asya Kur'an Tefsirinin Metin-Tıpkıbasım Yayını Üzerine

Eski Kur'an çevirileri 1. satır arası kelime kelime çeviriler ve 2. Tefsire benzer parçalar ve hikayeler ile genişletilen çeviriler şeklinde iki grupta değerlendirilmektedir (bkz. Eckmann 1967: 52). Burada ele aldığımız Orta Asya Kur'an Tefsiri ya da Anonim Tefsir ikinci gruptaki tefsire benzer çeviriler içindedir. Çünkü bu nüsha, satır arası kelime kelime çevirinin yanı sıra, tefsire benzer açıklamalar, ayetlerin iniş nedenleri ve uzun hikayeleri içermektedir. Eserin yayınını yapan Usta da metni bir çok yönden "unique" bir nüsha olarak değerlendirmektedir.

Prof. Dr. Halil İbrahim Usta'nın yayını Önsöz (s. 7-8), *Giriş* (s. 9-10), *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri* (s. 10), *Orta Asya Kur'an Tefsiri Hakkında Yazılanlar* (s. 10-17), *A.K. Borovkov'un Tespitleri* (s. 17-47), *Yazmanın Tavsifi* (s. 47), *Kaynaklar* (s. 48-51), Çeviriyazı İşaretleri (s. 52), *Metin* (s. 53-294) ve Tıpkıbasım (s. 295-446) başlıklarından oluşmaktadır. Bu yayın sayesinde metnin içeriği hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olabiliyoruz. Bu yayına dayanarak eseri incelediğimizde şu tespitleri yapmaktayız:

Orta Asya Kur'an Tefsiri a-b sayfaları şeklinde 147 varaktan ve 71 sureden oluşmaktadır. 18. sure olan Kehf Suresinden başlamakta ve 114. Nas Suresi ile son bulmaktadır. Yazmanın başında 1-17. sureler ve ortasında 23-47. sureler eksiktir. Çalışmada sure ve ayetlerin numaralandırılmasında Türkiye'deki mushaflarda kullanılan ayrıma göre numaralandırma yapılmıştır. Surelerin sırası, ayetleri, orijinal metindeki ve Usta (2011) yayınındaki sayfa numaraları aşağıdaki tabloda olduğu gibidir:

Sure Numarası	Sure Adı	Ayet Numaraları	Orijinal Metindeki Sayfaları	Usta (2011) Yayınındaki Sayfa Numaraları
18.	Kehf Suresi	5-110	1a/1-11b/3	55-71
19.	Meryem Suresi	1-98	11b/4-18b/37	71-86
20.	Taha Suresi	1-135	18b/37-31b/27	86-111
21.	Enbiya Suresi	1-112	31b/28-39b-25	111-124
22.	Hacc Suresi	1-11	39b/25-40b/10	124-126
48.	Fetih Suresi	1-29	41a/1-44a/7	126-129
49.	Hucurat Suresi	1-18	44a/8-48a/15	129-134
50.	Kaf Suresi	1-45	48b/1-52b/7	134-140
51.	Zariyat Suresi	1-60	52b/8-55a/7	140-142
52.	Tur Suresi	1-49	55a/8-58a/4	142-146
53.	Necm Suresi	1-62	58a/6-61b/8	146-151
54.	Kamer Suresi	1-55	61b/8-64a/4	151-154
55.	Rahman Suresi	1-78	64a/5-67b/11	154-159
56.	Vakıa Suresi	1-96	67b/11-72a/2	159-165
57.	Hadid Suresi	1-29	72a/2-75b/10	165-169
58.	Mücadele Suresi	1-22	75b/10-79b/2	170-174
59.	Haşr Suresi	1-24	79b/2-83a/17	174-179
60.	Mümtehine Suresi	1-13	83a/17-86a/17	179-182
61.	Saf Suresi	1-14	86a/17-87b/19	182-184
62.	Cuma Suresi	1-11	88a/1-89b/16	184-187
63.	Münâfıkîn Suresi	1-11	89b/16-92a/7	187-190
64.	Tegâbün Suresi	1-18	92a/7-93b/6	190-192
65.	Talâk Suresi	1-12	93b/7-95a/6	192-194
66.	Tahrîm Suresi	1-12	95a/6-96a/10	194-195
67.	Mülk Suresi	1-30	96a/10-99a/2	195-198
68.	Nûn Suresi	1-52	99a/2-102b/19	198-204
69.	Hâkka Suresi	1-52	103a/1-105b/4	204-208
70.	Meâric Suresi	1-44	105b/5-108a/5	208-212
71.	Nûh Suresi	1-28	108a/5-109b/18	212-215
72.	Cinn Suresi	1-29	109b/18-112a/17	215-218
73.	Müzzemmil Suresi	1-20	112a/18-115a/5	218-221
74.	Müddessir Suresi	1-56	115a/6-118b/13	221-227
75.	Kıyâme Suresi	1-27	118b/13-120a/5	227-229
76.	*İnsân* Suresi	1-31	120b/1-121a/17	229
77.	Mürselât Suresi	1-50	121b-122a	229
78.	Nebe Suresi	1-40	122a/8-123b/2	229-232
79.	Nâzi'ât Suresi	1-46	123b/3-124b/8	232-234
80.	Abese Suresi	1-42	124b/8-125b/11	234-237

81.	Tekvîr Suresi	1-29	125b/11-126b/4	237-238
82.	*İnfitâr* Suresi	1-19	126b/4-127a/2	238-239
83.	Mutaffifîn Suresi	1-36	127a/2-128a/4	239-241
84.	*İnşikâk* Suresi	1-25	128a/5-128b/8	242-243
85.	Burûc Suresi	1-22	128b/9-130a/5	243-247
86.	Târık Suresi	1-17	130a/6-130b/3	247-248
87.	A'lâ Suresi	1-19	130b/3-131a7	248-249
88.	Gâşiye Suresi	1-26	131a/8-131b/12	249-251
89.	Fecr Suresi	1-30	131b/12-134a/17	251-257
90.	Beled Suresi	1-20	134a/17-135a/18	257-260
91.	*Şems Suresi*	1-15	135a/18-135b/7	260-261
92.	Leyl Suresi	1-21	135b/7-136b/14	261-263
93.	Duhâ Suresi	1-11	136b/14-137b/1	263-265
94.	*İnşirâh* Suresi	1-8	137b/1-137b/13	265-266
95.	Tîn Suresi	1-8	137b/14-138a/8	266-267
96.	Alak Suresi	1-19	138a/8-139a/3	267-269
97.	Kadr Suresi	1-5	139a/3-139b/30	269-272
98.	Beyyine Suresi	1-8	139b/31-140b/3	272-273
99.	Zelzele Suresi	1-8	140b/4-140b/18	273-274
100.	*Âdiyât* Suresi	1-11	141a/1- 141a/9	274
101.	Kâria Suresi	1-12	141a/9-141b/13	275
102.	Tekâsür Suresi	1-8	141b/14-142a/5	276
103.	Asr Suresi	1-3	141a/5-141a/16	277
104.	Humeze Suresi	1-9	141a/16-142b/5	277-278
105.	Fîl Suresi	1-5	142b/5-143b/7	278-281
106.	Kureyş Suresi	1-4	143b/8-143b/17	281
107.	Mâ'ûn Suresi	1-7	143b/17-144a/4	282
108	Kevser Suresi	1-3	144a/5-144a/20	282-283
109.	Kâfirûn Suresi	1-6	144a/20-144b/9	283-284
110.	Nasr Suresi	1-3	144b/10-146a/4	284-288
111.	Tebbet Suresi	1-5	146a/4-146b/11	288-291
112.	*İhlâs Suresi*	1-4	146b/12-147a/9	291-292
113.	Felak Suresi	1-5	147a/9-147b/2	292-293
114.	Nâs Suresi	1-6	147b/3-16	293-294

Orta Asya Kur'an Tefsiri'nin İmlası

Metinde Karahanlı Türkçesi için karakteristik olan çift dudak w sesi üç noktalı fe ile, sızıcı d sesi zel ile gösterilmiştir. Ayrıca Arap Alfabesinde olmayan ç, j, geniz n'si için de ayrı işaretler kullanılmıştır. Uzun ünlüler de uzun ā, ī ve ū şeklinde gösterilmiştir. Yazım olarak Karahanlı Türkçesi imla geleneğinin korunduğu görülmektedir. (Bkz. Usta 2011: 52).

Ayrıca yazar tarafından bu yayında, Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığının yayınlamış olduğu Kur'an-ı Kerim Mealine bağlı kalınarak, Türkçe söz dizimine aykırı olan ayet çevirilerinin anlaşılması için çeşitli noktalama işaretlerini kullanıldığı belirtilmektedir. Örneğin çeviriyazılı metinde, Allah karşılığında "Tengri" büyük harfli yazılmış; ilah, tanrı karşılığındaki "tengri" küçük harfle yazılmıştır.

Eger erdi erse ol iki içre tengri, meger Tengride taşnı, artaġaylar erdi. Arıġ erür Tengri 'arş İdisi, *ol Tengri kim sıfat* ḳılurlar (Enbiya 22).

"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir." (Enbiya 22 / Diyanet Kuran Meali)

Yazar tarafından bir imla tasarrufu olarak zamirli fiil çekimlerindeki zamirler ve enklitik edatlar tire işareti ile ayrılmıştır: ıdmas-*biz, anda-ok, sorulgay-sizler* vb. (Enbiya 7, 12, 13).

Orta Asya Kur'an Tefsiri'nin Lehçe Özelliği

Barthold, Malov'dan başlayarak nüshayı değerlen pek çok bilim adamı, nüshadaki lehçe özelliklerine dikkat çekmiştir. Nüsha üzerinde en çok çalışmayı yapan Borovkov da nüshanın eskicil özellikleri yanı sıra lehçe etkilerini de ortaya koymuştur. Usta 2011 yayınının giriş kısmında araştırmacıların görüşleri ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Örneğin Eckmann'a göre tefsir ve hikayelerin dili Harezm Türkçesi, Kıpçakça, Oğuzca, hatta Çağatayca özellikleri gösterir (Eckmann 1967: 53). Son olarak Üşenmez de Eckmann ve Mahmudov'un görüşlerinden yola çıkarak nüshanın dilinin Karahanlı-Eski Özbek-Kıpçak-Oğuz Türkçesi karışımı olduğunu dile getirmektedir (Üşenmez 2011: 983)

Örneğin nüshada "kadın, eş" anlamında *uragut, hatun, avrat, ayal, kişi, tişi*; "el" anlamında *elig, el, kol*; "nehir" anlamında *aqar, arıq,* ırmaq, *mıngar*; "şehir" anlamında *el, ulus, kent, uram,* şeher, şehristan; "aşağı" anlamında *asra, altına, aşaqı, qodı*, vb. sözcükler geçer. Borovkov bu sözcük farklılıklarını

diyalekt kaynaklı olarak niteler (Usta 2011: 39).

Orta Asya Kur'an Tefsiri'nin Sözvarlığı

Borovkov bir çok çalışmasında, Orta Asya Tefsiri dilinin Kuzey-Güney Türkçesi ile karışık oldukça eskicil bir dil olduğunu dile getirmiştir. Bu konuda Kuzey-Güney Türkçesi elementleri söz varlığı açısından kısmen Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakayık ve Divanu Lugati't-Türk'tekilerden daha eski olduğunun altını çizmiştir." (bkz. Borovkov 1958'den çevrilerek Usta 2011: 26, 39, 40 vd.)

Borovkov Orta Asya Kur'an Tefsiri'nin eskicil söz varlığı konusunda şunları dile getirmiştir: "XIV.-XVI. yüzyılların daha geç metinlerinde, yani Kısasü'l-Enbiya, Ataî, Sekkâkî, Lutfî ve Nevaî'de, arkaik söz varlığı daha az yer tutmaktadır, arkaizmler adım adım azalmaktadır. Orta Asya Tefsiri içinse, aksine, eski söz varlığı temel olandır ve büyük ihtimalle, Barthold'un kaydettiği üzere, müstensihler tarafından modernleştirilmiştir." (Borovkov 1958'den çevrilerek Usta 2011: 26).

Orta Asya Kur'an Tefsirinde Türkçe sözcükler yanında zaman zaman kavramların Farsça karşılıkları da bulunmaktadır. Daha önceki bir çalışmamızda bu durumun, ilk Türkçe Kur'an çevirilerinin Farsça Kur'an çevirileri örneğinde hazırlanmış olduğu görüşünü desteklediğini ifade etmiştik (bkz. Karahan 2017). *Örnek olarak b*u nüshadaki Farsça sözc*üklerin bazıları şunlardır: be-düristi* 55a/6, *hişavend* 106a, *hod* 56a/3, *pes* 77b/2, *ruşen* 75a, *server*, *pādşah* 59/23, *mihrbān* 59/10, *bahşāyende* 48, *peyda* 105b/5, *bahşāyiş* 48 vd.

Nüshada Arapça kökenli sözcükler de dini bir metin olması nedeniyle oldukça yoğun bir biçimdedir: *ibret* 105b, *ta'ala* 106a/7, *salavatullahi*, *resul*, *suret* 105b/4, *salah* 105b/6 vd.

Orta Asya Kur'an Tefsiri'nin Söz Dizimi

Orta Asya Kur'an Tefsirinde, Arapça Kur'an metninin altında kelime kelime satır arası çeviri yapılmıştır. Bu nedenle çeviri Arapçanın cümle yapısına bağlıdır ve Türkçenin söz dizimine uygun değildir. Bununla birlikte, surelerin başlarında surelerin özellikleri, iniş (=nüzul) sebepleri ile ilgili açıklamalar, kıssalar ve metin içindeki açıklamalarda Türkçe cümle yapısı görülmektedir. Elimizdeki mevcut Karahanlı Türkçesi eserleriyle karşılaştırdığımızda Karahanlı Türkçesinde cümle konusunda en sağlıklı değerlendirmeyi Orta Asya Kur'an Tefsiri sayesinde yapabiliriz. Çünkü ne manzum türdeki (Kutadgu Bilig, Atebetü'l-Hakayık, Divan-ı Hikmet) eserlerde ne de sözlük yapısındaki Divanu Lugati't-Türk'te bu eserdeki kadar cümleyle karşılaşmaktayız.

Sonuç

Sonuç olarak Orta Asya Kur'an Tefsiri, Karahanlı Türkçesinin geç zamanlarında istinsah edilmiş olmakla birlikte Kur'an'ın Samaniler döneminde hazırlanmış ilk Farsça çevirisine dayanan beş Türkçe Kur'an çevirisinden biridir. Dilbilgisi, imla ve söz varlığı bakımından Karahanlı Türkçesinin özelliklerini yansıtmaktadır ve Karahanlı Türkçesi eserleri içerisinde değerlendirilmelidir. Bununla birlikte yer yer bazı lehçelerin ağız özellikleri de eserde görülmektedir. Orta Asya Kur'an Tefsiri, tarihsel Türk dili araştırmaları, Türk lehçelerinin oluşum süreçlerinin incelenmesi ve Eski Türkçe söz dizimi incelemeleri için önemli bir yere sahiptir. Eserin bütünüyle ilk defa Türkiye'de yayınlanmış olması da Türkiye Türkolojisi için büyük kazanımdır.

Bu önemli eserin tıpkıbasım ve metin yayını Prof. Dr. Halil İbrahim Usta tarafından 2011'de Ankara'da mütevazı bir biçimde Poyraz Ofset'te yaptırılmıştır. Ancak aradan geçen yedi yıllık bir süreçte hak ettiği ilgiyi ilim aleminde görememiştir. Bunda, yayının

baskı ve dağıtım işinin profesyonel bir kurumda yapılmamış olması da etkili olmuş olabilir. Bu nedenle, daha köklü bir kurum ya da yayınevinden, renkli ve kaliteli bir baskıyla eserin yayınlanması eserin ulaşılabilirliğini artıracaktır.

Bu bildiri ile İslami Dönem Türkçe Araştırmalarında önemi yadsınamayacak olan Orta Asya Kur'an Tefsiri'nin dil özelliklerine, söz varlığına ve yeniden yayınlanmasına dikkat çekilmek istenmiştir.

Kaynakça

Ata, Aysu (2004), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands* Nüshası) *Karahanlı* Türkçesi (Giriş- Metin – Notlar- Dizin), TDK Yay., Ankara.

Borovkov, A. K. (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, Çev. Halil İbrahim Usta; Ebulfez Amanoğlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Eckmann, János (1967), Doğu Türkçesinde bir Kur'ân çevirisi (Rylands Nüshası), *TDAY-Belleten*, 51-69.

Eckmann, János, (1968), "Doğu Türkçesinde Bir Kur'an Çevirisi (Ryland *Nüshası)", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1967*, s. 51-69.

Hamidullah, Muhammad (1965), "Kur'ân-ı Kerimin Türkçe Yazma Tercümeleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. XIV, s. 65-80.

Karahan, Akartürk (2017), "Karahanlı Dönemi Türkçe Kur'an Çevirilerinde Allah'ın Ad ve Sıfatları Hakkında (About the Names and Attributes of Allah in the Qarakhanid Turkic Qur'an Translations)", *TÜBAR* XLI / 2017-Bahar, s. 127-156.

Kök, Abdullah (2004), *Karahanlı* Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş- İnceleme- Metin- Dizin, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Ankara (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Özkan, Mustafa (2008), "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kur'an Tercümeleri Üzerine-I", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 39/1, s. 115-159.

Sağol [Yüksekkaya], Gülden (1997), "Kur'an'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar", *Türklük Araştırmaları Dergisi/8, Mehmet Akalın Armağanı*, İstanbul, s. 379-396.

Togan, Zeki Velidi (1964), "The Earliest Translation of the Qur'an into Turkish", İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi IV, s. 5-8.

Usta, Halil İbrahim (2011), *Orta Asya Kur'ân Tefsiri (Metin - Tıpkıbasım)*, Türk Dilinin Tarihi Kaynakları, Ankara.

Usta, Halil İbrahim (2014), "Исторический обзор первых подстрочных переводов Корана (на материале тюркских языков)", *История и культура тюрков в Литве*, Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius, s. 153-165.

Ünlü, Suat (2005), *Karahanlı* Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450R7) (Giriş – Metin – İnceleme – Analitik Dizin), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı / Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, Ankara (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Üşenmez, Emek (2011), "Orta Asya (Anonim) Kuran Tercümesi Üzerinde Özbekistan'da Yapılmış Bir İnceleme Turkiy Tafsir (XII-XII acp)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall 2011, s. 981-986.

İnternet Kaynağı

http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/enbiya-suresi-21/ayet-11/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1 (28.06.2018)